

**МІНІСТЕРСТВО НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ**

БОСНЮК Валерій Федорович

УДК 159.9: 159.94

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ
КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ РЯТУВАЛЬНИКА**

Спеціальність 19.00.09
“Психологія діяльності в особливих умовах”

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків - 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті цивільного захисту України, Міністерство надзвичайних ситуацій України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
ОЛЕФІР Валерій Олександрович,
Українська інженерно-педагогічна академія,
доцент кафедри психології, філософії та освітніх
технологій.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
САФІН Олександр Джамільович,
Університет економіки і права “КРОК”, завідувач
кафедри психології;
кандидат психологічних наук, доцент
ОСЬОДЛО Василь Ілліч,
Національний університет оборони України, начальник
кафедри психології та педагогіки.

Захист відбудеться “12” жовтня 2012 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 у Національному університеті цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розіслано “10” вересня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук, доцент

В. Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вивчення механізмів і факторів, що зумовлюють високу індивідуальну стресостійкість є надзвичайно важливим завданням для підготовки та психологічного супроводу спеціалістів, професійна діяльність яких пов'язана зі стресовими або екстремальними ситуаціями. Особливу актуальність стрес-резистентність має у професіях, де помилки “людського фактора” можуть призвести до загрози втрати як свого життя, так і інших. До цієї категорії професій належить діяльність рятувальника. Її ефективність за подібних умов значною мірою залежатиме від уміння долати негативні переживання за допомогою певних психологічних прийомів та наявності необхідних особистісних ресурсів для підтримання стресостійкості до складних ситуацій.

Основою є роботи П. Анохіна, А. Брушлінського, Л. Виготського, Б. Зейгарник, С. Рубінштейна, О. Тихомирова та інших вчених, які доводили ідею взаємозв'язку когнітивних і емоційних процесів, до ресурсів стресостійкості ми відносимо емоційні та інтелектуальні особливості особистості. Від них у стресових ситуаціях залежить глибина, і в той же час швидкість переробки інформації при виборі раціональної моделі поведінки. Емоції, виконуючи універсальні сигнальну, енергетичну, оціночну функції (П. Анохін, К. Ізард, Є. Ільїн, О. Лібіна) організують поведінку, стимулюють і спрямовують її, а інтелект, як здібність до контролю (Ж. Піаже, Л. Терстоун, Р. Стернберг, М. Холодна, В. Штерн), дозволить рятувальникові проаналізувати стресову ситуацію, встановити причини її виникнення, передбачити хід подій і оцінити можливі наслідки. Тобто інтелектуально-емоційний комплекс копінг-ресурсів повинен виступити базовим компонентом у структурі копінг-поведінки особистості.

Як висвітлено в літературі з психології, питання про характер зв'язків між інтелектом, емоціями й копінг-поведінкою є одним з найбільш складних. Дослідження в цій галузі нечисленні (Т. Корнілова, Т. Крюкова, С. Хазова, М. Холодна), комплексні роботи зовсім відсутні. У відомих нам працях повідомляється про суперечливі зв'язки, що й зумовлює актуальність дослідження.

Також актуальність дослідження пов'язана з тим, що в професійній діяльності рятувальника інтелектуальний та емоційний ресурс копінг-поведінки можуть бути спрямовані не тільки на подолання психологічного стресу під час ліквідації стихійного лиха, але і на досягнення професійної мети і завдань, на самовдосконалення й самореалізацію, які також вимагають від людини зусиль і напруження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України й пов'язана з реалізацією Загальнодержавної цільової програми розвитку цивільного захисту на 2009-2013 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2008 року № 1156-р.

Матеріали дослідження використано при опрацюванні науково-дослідної роботи “Індивідуально-психологічні чинники копінг-поведінки працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України” (державний реєстраційний номер 0111U007742).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Університету цивільного захисту України (протокол № 5 від 18 грудня 2009 року), скоригована на засіданні вченої ради Національного університету цивільного захисту України (протокол № 4 від 22 грудня 2011 року) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 2 від 28 лютого 2012 року).

Об’єкт дослідження – копінг-поведінка рятувальника МНС України.

Предмет дослідження – вплив інтелектуально-емоційного ресурсу на копінг-поведінку рятувальника.

Мета дослідження: розробити й перевірити структурну модель взаємозв’язків інтелектуально-емоційного ресурсу, захисно-копінгової поведінки та професійної успішності рятувальника.

Завдання дослідження:

- шляхом критичного аналізу відповідних наукових джерел визначити складові інтелектуально-емоційного компоненту особистості, що впливають на вибір копінг-поведінки;

- дослідити особливості та розкрити закономірності структурної організації захисно-копінгової поведінки рятувальника залежно від психометричного інтелекту;

- визначити особливості копінг-стратегій і механізмів психологічного захисту рятувальника залежно від стильових властивостей інтелекту;

- установити залежність захисно-копінгової поведінки від емоційних характеристик рятувальника;

- вивчити особливості копінг-стратегій і механізмів психологічного захисту рятувальника з різним рівнем інтелектуального та емоційного ресурсу та їх вплив на успішність професійної діяльності.

У якості основної робочої **гіпотези** висунуте припущення про те, що високий рівень інтелектуально-емоційного ресурсу рятувальника зумовлює вибір адаптивного типу копінг-поведінки, що позначається на їх успішності у професійній діяльності.

Теоретичною й методологічною основою дослідження стали положення системного підходу (Б. Ананьєв, В. Барабаншиков, В. Ганзен, Б. Ломов); ідеї і концепції суб’єктно-діяльнісного підходу, у якому на перший план виходять внутрішні (в тому числі ресурсні) передумови психічної активності (А. Брушлінський, С. Рубінштейн, О. Сергієнко); уявлення про наявність різних стилів реагування на стрес – психологічний захист (Л. Вассерман, Г. Вейлант, К. Меннінгер, Б. Соколова, З. Фрейд) та копінг-поведінка (Л. Анциферова, В. Бодров, Т. Крюкова, Р. Лазарус, О. Лібіна, С. Фолкман); теоретичні та емпіричні відомості про інтелект, як

багатовимірний психологічний феномен (В. Дружинін, С. Хазова, М. Холодна); положення про місце емоцій в діяльності та поведінці (В. Вілюнас, К. Ізард, Є. Ільїн). При розробці теоретичних положень про критерії ефективності копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту були враховані теоретико-емпіричні дослідження успішності професійної діяльності (Є. Ільїн, О. Родіна, Б. Теплов, О. Тімченко та ін.).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувалися методи теоретичного (аналіз, синтез, порівняння, моделювання, систематизація та узагальнення науково-теоретичних і спеціальних дослідних даних тощо) та емпіричного дослідження (тестування, опитування, метод експертних оцінок, статистичні методи).

Було застосовано такий комплекс психодіагностичних методик: “Тест структури інтелекту” Р. Амтхауера – для дослідження продуктивних характеристик інтелекту рятувальника; “Приховані фігури” Л. Терстоуна, “Порівняння схожих малюнків” Дж. Кагана, “Словесно-кольорова інтерференція” Дж. Струпа – для вивчення когнітивних стилів особистості; “Характеристики емоційності” Є. Ільїна, “Шкала емоційної стійкості-нестійкості” Г. Айзенка, “Оптимізм-песимізм” М. Обозова, “Діагностика рівня емпатії” І. Юсупова, “Опитувальник емоційної експресії” О. Богіної – для дослідження емоційних характеристик реагування рятувальника на дію стресу; “Індекс життєвого стилю” Р. Плутчика – з метою діагностики механізмів психологічного захисту особистості; “Копінг-тест” Р. Лазаруса – для визначення домінуючих копінг-стратегій; “Інтегральна задоволеність працею” М. Фетіскіна, В. Козлова, Г. Мануйлова – для встановлення рівня задоволення діяльністю рятувальником; методика парних порівнянь Т. Сааті з розрахунком вектора пріоритетів для оцінки результативності професійної діяльності рятувальника МНС України.

Обробка емпіричних даних здійснювалася як одномірними, так і багатомірними статистичними методами (t-критерій Стьюдента, χ^2 -критерій Пірсона, кореляційний, кластерний, експлораторний та конфірматорний факторний аналізи, структурне моделювання).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

Уперше:

- розроблено структурну модель взаємозв'язків інтелектуально-емоційного ресурсу, захисно-копінгової поведінки та професійної успішності рятувальника;

- обґрунтовано, що рівень інтелектуальної продуктивності рятувальника зумовлює структуру взаємозв'язків копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту, а не лише рівень розвитку окремих поведінкових реакцій.

Уточнено:

- зміст понять “інтелектуальний ресурс” (розглядається, як інтегративне утворення продуктивних і стильових характеристик інтелекта)

та “емоційний ресурс” (представлено, як комплекс емоційних властивостей особистості);

- ступінь впливу копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту на професійну успішність рятувальника.

Подальшого розвитку набуло наукове підґрунтя з психологічного забезпечення діяльності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.

Практична значущість роботи полягає в можливості використання розробленої структурної моделі для прогнозу успішності професійної діяльності рятувальника на основі його інтелектуально-емоційного ресурсу через особливості захисно-копінгової поведінки.

Впровадження результатів дослідження здійснено в систему психологічного забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів ГТУ та ТУ МНС України в областях (акт впровадження Науково-методичного центру навчальних закладів МНС України від 17.02.12 року; акт впровадження ТУ МНС України у Чернівецькій області від 12.03.12 року; акт впровадження ТУ МНС України у Волинській області від 16.04.12 року).

Особистий внесок автора. У роботі “Стильові властивості інтелекту як чинники поведінки опанування”, написаної у співавторстві з В. Олефіром, автором проаналізовано взаємозв’язки показників когнітивних стилів рятувальників із копінг-стратегіями та механізмами психологічного захисту.

Апробація та реалізація роботи. Теоретичні й емпіричні результати дослідження доповідалися і обговорювалися на засіданнях кафедр загальної та прикладної психології, науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології, науково-практичних семінарах Національного університету цивільного захисту України (2009-2012 рр.), на наукових конференціях, зокрема: “Психологія у суспільстві, що трансформується” (м. Харків, 2010), “Вектори психології - 2010” (м. Харків, 2010), “Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях” (м. Київ, 2011), “Психолого-педагогічні проблеми в освітньому процесі” (м. Харків, 2011), “Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України” (м. Хмельницький, 2011), “Теорія та практика ліквідації надзвичайних ситуацій” (м. Черкаси, 2011), “Вектори психології - 2012” (м. Харків, 2012).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 13 наукових працях, 5 з яких – статті у фахових наукових виданнях з психологічних наук, 8 – тези доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг роботи становить 235 сторінок комп’ютерного тексту (з них 204 основного тексту). Ілюстративний матеріал подано в 19 таблицях та 18 рисунках. Список літератури містить 240 найменувань, з яких 47 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, окреслено об'єкт, предмет, мету та завдання роботи, визначено методологічну основу та методи дослідження, наукову новизну, практичну значущість.

У **першому розділі** “Інтелектуально-емоційний компонент особистості в контексті проблеми копінг-поведінки” розглядаються психологічні дослідження, які присвячені вивченню ролі інтелектуального та емоційного ресурсів в подоланні психологічно складних ситуацій.

Огляд основних тенденцій вивчення взаємодії емоційного та інтелектуального компонентів особистості дозволив узагальнити та систематизувати дослідження ролі емоцій в регуляції інтелектуальної діяльності (П. Анохіна, Л. Виготського, Р. Лазаруса, С. Рубінштейна, Г. Майера, О. Тихомирова, С. Шехтера та ін.). Показано, що результатом розвитку уявлень про природу когнітивних і афективних процесів, особливості їх взаємодії стало відкриття феномену емоційного інтелекту.

Проведений теоретико-методологічний аналіз дозволив відзначити тісний взаємозв'язок копінг-поведінки та стресу, значущість когнітивної теорії при трактуванні стрес-долаючої поведінки. Розглянуті основні підходи до розуміння психологічного подолання, різноманітні класифікації копінг-стратегій та критерії їх ефективності.

Узагальнено праці, у яких виокремлюються два основних види протидії стресовим хвилюванням – психологічний захист та психологічне подолання. Попри існуючі теоретичні критерії їх розрізнення, емпіричні дослідження вказують на складність розподілу цих процесів на практиці. Вони мають однакову мету і механізми психологічного захисту, і стратегії копінг-поведінки починають діяти для подолання суб'єктивно складних для особистості ситуацій з метою підтримки гомеостазу психіки (В. Бодров, Г. Вайллант О. Ісаєва, Д. Родіонова). Разом з І. Абітовим, О. Ісаєвою, Р. Лазарусом, Д. Радіоною, О. Сергієнко, С. Фолкманом та Н. Хаан ми об'єднуємо ці механізми в один конструкт “захисно-копінгової поведінки”.

Аналіз ступеня розробленості ресурсного підходу до регуляції стресу показав, що він активно розробляється, розглядаючи копінг-поведінку, як динамічний процес, в рамках трансактного та інтегративного підходу до формування стресу. Розкривається співвідношення поняття “ресурсу” з “резервом” та “потенціалом” особистості. Розглядаються підходи, які існують до розуміння і класифікації ресурсів, критерії їх ефективності (В. Бодров, К. Кожевникова, Є. Петрова, Д. Леонтьєв, К. Муздибаєв).

Підкреслено, що тривалий час проблема ресурсів розглядалася й досліджувалася в тісному зв'язку з проблемами способів (стратегій) копінг-поведінки, а також, як окрема стратегія. Ця позиція викликає термінологічну плутанину, тому що, як відомо, копінг-реакції вступають у дію вже після впливу стресора на особистість, а копінг-ресурси – ті фактори, які вступають

у дію до впливу стрес-чинників. Тобто ресурси виступають тими чинниками, що дають змогу зменшити негативний вплив стресу (D. Ayscock, K. Matheny). Більш того, деякі автори, зокрема Л. Александрова, К. Кожевникова, Є. Петрова, А. Antonovsky, S. Hobfoll, визначають ресурси, як головні фактори стійкості, опору суб'єкта стресу. А копінг-поведінка в свою чергу є медіатором між початковими ресурсами й подальшим статусом здоров'я (Ю. Постилякова, С. Holahan, R. Moos).

Як ресурс копінг-поведінки розглядається інтелектуально-емоційний компонент особистості. Робиться припущення, що ключовими ресурсами копінг-поведінки рятувальника є особливості інтелекту та емоцій суб'єкта й наводяться дані, які обґрунтовують цю позицію. Також відзначається, що в ряді досліджень зазначається неоднозначна, суперечлива їх роль і наголошується необхідність у більш глибокому аналізі даної проблеми (Т. Корнілова, С. Хазова, С. Малахова, L. Medvedova).

Для вирішення вказаного завдання щодо інтелекту пропонується крім продуктивних його характеристик включати до аналізу й процесуальні, що дозволить здійснити інтегративний підхід до інтелекту та врахувати всі його особливості у кожного конкретного суб'єкта. І як результат, на основі робіт О. Алексапольського, Є. Сергієнко, С. Хазової, М. Холодної, в дисертаційному дослідженні вводиться конструкт "інтелектуальний ресурс", що розглядається, як сукупність продуктивних і стильових властивостей інтелекту. Продуктивні властивості, які вимірюються в IQ одиницях – це психічні механізми, які відповідають за правильність (точність) і швидкість процесу переробки інформації, а когнітивні стилі – психічні механізми, які відповідають за управління процесом переробки інформації.

При вивченні емоцій доводиться перспективність дімезіонального підходу, який віддає перевагу кількісним характеристикам (основним показникам), на відміну від дискретного, що орієнтований на модальність. На основі робіт І. Ветрової, Г. Віленської, Ю. Ковальнової, О. Сергієнко сукупність емоційних властивостей індивіда розглядається в якості "емоційного ресурсу" особистості, від співвідношення складових якого залежить зрілість емоційних реакцій особистості на ситуації стресового характеру.

Відзначено, що дослідження, які існують на сьогодні, не дозволяють відповісти на запитання про ступінь впливу інтелектуального та емоційного компонентів особистості на копінг-поведінку. Роботи вчених у руслі психометричного підходу до інтелекту констатують неоднорідність зв'язків. Це пояснюється тим, що розгляд інтелекту як когнітивної здібності в межах цього напрямку не покриває всієї сутності. Реальні інтелектуальні можливості індивіда залежать ще й від стильових характеристик інтелектуальної діяльності. А роботи з дослідження емоційного компонента не дають однозначної відповіді через відсутність відповідних комплексних експериментальних досліджень.

У другому розділі “**Організація та методи дослідження ролі інтелектуально-емоційного компонента у структурі копінг-поведінки рятувальника**” наводиться схема побудови дослідження, загальна характеристика груп досліджуваних, обґрунтовуються методи статистичного аналізу даних, описуються методологічні принципи та методи дослідження.

На основі узагальнення різноманітних точок зору в межах сучасного стану розвитку вчення про копінг-поведінку і факторів, які впливають на неї, визначені основні методологічні принципи дослідження. Робота базувалась на системному, суб’єктно-діяльнісному та особистісному підходах до вивчення копінг-поведінки рятувальника.

Складність досліджуваних явищ зумовило залучення широкого переліку психодіагностичних тестів, які можна об’єднати в чотири групи, що спрямовані на вивчення захисно-копінгової поведінки, професійної успішності, інтелектуального та емоційного ресурсів рятувальника. При виборі методик дослідження враховувалися дані про їх валідність, надійність, об’єктивність і діагностичну інформативність.

Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі пожежно-рятувальних підрозділів Головного територіального управління МНС України в Харківській області. У ньому взяли участь 168 працівників віком від 21 до 49 років, стаж роботи в системі МНС від 1 до 27 років.

Експериментальний цикл був розподілений на послідовні етапи, кожен з яких присвячувався вирішенню конкретної частини загальної задачі і ставав базою для подальших досліджень.

У межах підготовчого етапу було проведено постановку наукової проблеми та проаналізовано стан її розв’язання у науково-теоретичній літературі, окреслено підходи щодо її емпіричного вирішення, визначені основні методологічні принципи дослідження, сформульована робоча гіпотеза.

Констатуючий етап включав у себе підбір методик та експериментальне дослідження питань, які постають у дисертаційній роботі. Здійснено аналіз первинних даних статистичними методами. Основним результатом цього етапу стало статистичне порівняння та оцінка ступеня відповідності експериментальних даних теоретичним моделям (адитивної, медіаторної та інтеракційної) взаємозв’язків інтелектуально-емоційного ресурсу, захисно-копінгової поведінки та професійної успішності рятувальника.

У межах теоретико-узагальнюючого етапу проводився концептуальний аналіз, систематизація та узагальнення результатів дослідження, формулювалися висновки, здійснювалась апробація та впровадження основних результатів у практику діяльності МНС України, визначалися подальші перспективи досліджень.

У третьому розділі “**Інтелектуально-емоційний компонент у структурі копінг-поведінки рятувальника**” наведені результати дослідження ролі складових інтелектуально-емоційного ресурсу в детермінації поведінкових реакцій на стрес.

Емпірично обґрунтовано положення, що копінг-стратегії й механізми психологічного захисту у стресових ситуаціях взаємодіють між собою утворюючи конструкт “захисно-копінгова поведінка”. З метою забезпечення високої об’єктивності цих результатів дослідження використано два види факторного аналізу.

Виділені експлораторним факторним аналізом три фактори пояснюють 61,3 % сумарної дисперсії. Перший фактор (інформативність – 26,1 %) включав у себе як копінг-стратегії, так і захисти. До його складу увійшли механізми психологічного захисту “заміщення” (0,63), “регресія” (0,62), “витіснення” (0,59), “проекція” (0,54) та “реактивне утворення” (0,45), а також копінг-стратегії “уникнення” (0,53) і “дистанціювання” (0,46). Цей фактор можна назвати “захисно-копінгові реакції”. Другий фактор (інформативність – 18,2 %) об’єднує всі копінг-стратегії, окрім “дистанціювання”. Зі значущим навантаженням у його складі домінують показники поведінкових стратегій “прийняття відповідальності” (0,68), “конфронтаційний копінг” (0,62), “позитивна переоцінка” (0,62). Змістовно цей фактор можна інтерпретувати, як “копінгові реакції”, тому що його компоненти – активні, свідомі стратегії пристосування до стресових ситуацій. До складу третього фактора (інформативність – 17,0 %) увійшли тільки механізми психологічного захисту. Він об’єднав “заперечення” (0,76), “інтелектуалізацію” (0,68), “регресію” (-0,44) і “заміщення” (-0,43). Цей фактор відображає інший бік поведінки в складних ситуаціях, яку можна охарактеризувати, як “захисні реакції”.

Виділені фактори відображають результати кореляційного дослідження й підтверджують існування певних стійких співвідношень між механізмами копінгу й захисту. Ієрархічний аналіз первинних факторів дозволив виділити вторинний фактор, який свідчить про доцільність розгляду конструкту “захисно-копінгова поведінка”, рівень активності і гнучкості якого залежить від співвідношення свідомих і неусвідомлених форм реагування на стрес.

Для статистичної верифікації моделі захисно-копінгової поведінки рятувальників, яка отримана в результаті експлораторного факторного аналізу, було використано конфірматорний його різновид. У запропонованій моделі індекси підгонки відповідають встановленим нормам (CMIN/DF = 1,46, RMSEA = 0,05, CFI = 0,93). Таким чином, визначено існування тісних взаємозв’язків механізмів психологічного захисту з копінг-стратегіями, які об’єднує конструкт “захисно-копінгова поведінка”.

Подальшим завданням дослідження було встановлення особливостей взаємодії захисно-копінгової поведінки рятувальників з психометричним інтелектом. На загальній вибірці досліджуваних виявлені значущі зв’язки загального показника IQ тільки з копінг-стратегією “уникнення” ($r = -0,20$, $p = 0,011$) та захистами “компенсація” ($r = -0,19$, $p = 0,013$) і “реактивне утворення” ($r = -0,25$, $p = 0,001$). Для уточнення результатів вибірку

рятувальників було розділено на три групи залежно від рівня інтелекту. Порівняльний аналіз встановив, що група з низьким психометричним інтелектом на відміну від відносно високоінтелектуальних рятувальників частіше використовує копінг-стратегію “уникнення” ($t = 2,67, p = 0,009$) та такі механізми психологічного захисту, як “регресія” ($t = 2,11, p = 0,037$), “компенсація” ($t = 2,40, p = 0,018$), “реактивне утворення” ($t = 2,66, p = 0,009$) та рідше “проекція” ($t = -2,25, p = 0,027$). Проте такого порівняння недостатньо, щоб оцінити ступінь якісної своєрідності інтелекту, як можливої детермінанти поведінкових форм реагування на стресові події. Не було виявлено зв'язку між високим рівнем інтелекту та конструктивними копінг-стратегіями. Тому подальший аналіз проводився на структурному рівні.

Для обґрунтування положення про те, що психометричний інтелект рятувальника визначає не лише рівень розвитку окремих копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту, але і їх структурну організацію, проводився аналіз матриць інтеркореляцій тестових показників для груп рятувальників різного рівня інтелекту. За допомогою χ^2 -критерію Пірсона встановлено статистично достовірну їх різнорідність ($\chi^2 = 43,94, p < 0,05$). Це вказує на те, що структури захисно-копінгової поведінки досліджуваних вибірок є якісно гетерогенними, тобто різними. Отже, це означає, що зміна рівня інтелекту рятувальників супроводжується якісними перебудовами структури взаємодії копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту.

Наступним етапом дослідження стало вивчення взаємозв'язку когнітивних стилів з захисно-копінговою поведінкою. Встановлено, що:

- полнезалежність/полезалежність корелює з копінг-стратегією “прийняття відповідальності” ($r = 0,24, p \leq 0,01$) та механізмом психологічного захисту “реактивне утворення” ($r = -0,26, p \leq 0,001$);

- імпульсивність/рефлексивність – з копінг-стратегією “позитивна переоцінка” ($r = 0,19, p \leq 0,05$) та механізмами психологічного захисту “регресія” ($r = 0,18, p \leq 0,05$) і “проекція” ($r = -0,21, p \leq 0,01$);

- ригідність/гнучкість пізнавального контролю – з копінг-стратегіями “дистанціювання” ($r = 0,20, p \leq 0,05$), “уникнення” ($r = 0,17, p \leq 0,05$), “пошук соціальної підтримки” ($r = -0,27, p \leq 0,001$) та механізмами психологічного захисту “реактивне утворення” ($r = 0,21, p \leq 0,01$) і “інтелектуалізація” ($r = -0,24, p \leq 0,01$).

У подальшому з'ясовано взаємозв'язки між продуктивними характеристиками інтелекту та когнітивними стилями. Встановлено, що полнезалежні, рефлексивні та гнучкі рятувальники більш продуктивні в інтелектуальній діяльності. На основі цих даних та огляду літературних джерел конфірматорним факторним аналізом було перевірено припущення, що продуктивні характеристики інтелекту та когнітивні стилі відображають змінну “інтелектуальний ресурс”. З'ясовано, що теоретична модель достатньо точно відображає характер взаємозв'язків первинних даних ($CMIN/DF = 0,55, RMSEA = 0,00, CFI = 1$), тобто комплексний аналіз стильових властивостей і

продуктивних характеристик інтелекту дає можливість емпірично операціоналізувати конструкт “інтелектуальний ресурс” особистості.

З метою виділення груп рятувальників з різним рівнем інтелектуального ресурсу з подальшим порівнянням міжгрупових середніх значень за показниками захисно-копінгової поведінки (див. табл. 1) використано ієрархічний кластерний аналіз. У результаті виділено три групи досліджуваних.

Представники першого кластеру характеризуються полenezалежністю, рефлексивністю, нищесередньою інтерференцією (гнучкістю) та високим коефіцієнтом інтелекту. Це група з високим показником інтелектуального ресурсу.

У кластер під номером два зібрані рятувальники з полenezалежністю, імпульсивністю, ригідністю пізнавального контролю та середнім рівнем інтелектуального розвитку. Це група з відносно середнім показником інтелектуального ресурсу.

Рятувальники, які утворили третій кластер, мають низький рівень інтелектуального ресурсу. Характеризуються полenezалежністю, середнім показником імпульсивності/рефлексивності, ригідністю та низьким IQ.

Таблиця 1

Результати порівняння груп рятувальників із різним рівнем інтелектуального ресурсу за показниками захисно-копінгової поведінки

Копінг-стратегії та механізми психологічного захисту	Інтелектуальний ресурс			t (1, 2)	t (1, 3)	t (2, 3)
	Високий	Середній	Низький			
Конфронтаційний копінг	9,98	9,94	9,72	0,08	0,60	-0,46
Дистанціювання	9,29	9,75	8,57	-1,28	0,95	2,23*
Самоконтроль	12,69	12,39	12,90	0,56	-0,48	1,09
Пошук соціальної підтримки	11,42	11,29	10,30	0,29	2,56**	2,17*
Прийняття відповідальності	7,29	7,14	6,88	0,35	1,04	-0,65
Уникнення	9,27	10,14	10,87	-1,23	-2,45*	1,16
Планування вирішення проблеми	13,40	13,39	13,04	0,03	0,72	-0,66
Позитивна переоцінка	13,42	14,27	13,69	-1,55	-0,47	-1,07
Заперечення	7,44	7,33	7,78	0,24	-0,72	0,98
Витіснення	3,60	3,59	3,25	0,01	0,92	-0,92
Регресія	2,87	3,49	3,67	-1,52	-2,17*	0,44
Компенсація	4,06	4,82	4,75	-1,84*	-2,26*	-0,16
Проекція	9,56	7,49	8,54	5,39***	2,87**	-2,45*
Заміщення	3,35	3,51	3,03	-0,33	0,68	-1,03
Інтелектуалізація	6,60	7,08	6,03	-1,32	1,61	3,21**
Реактивне утворення	2,56	3,02	3,81	-1,50	-4,47***	-2,63**

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Порівняльний аналіз показників захисно-копінгової поведінки у групах рятувальників з різним рівнем інтелектуального ресурсу дозволив встановити, що досліджувані з більш високим інтелектуальним ресурсом на відміну від низького частіше використовують ефективну копінг-стратегію “пошук соціальної підтримки” й рідко дезадаптивну “уникнення”; застосування рятувальниками з низьким інтелектуальним ресурсом в основному пасивних копінг-стратегій призводить до більш частого застосування механізмів психологічного захисту “регресія”, “компенсація”, “реактивне утворення” та рідше “проекція”.

Згідно з нашим припущенням усі емоційні властивості, виділені Є. Ільїним (емоційна збудженість, глибина переживання емоцій, емоційна стійкість/нестійкість, емоційна лабільність/ригідність, оптимізм/песимізм, емоційна чуйність і експресивність), взаємопов'язані між собою й утворюють конструкт “емоційний ресурс”, як інтегративну властивість особистості, що характеризує емоційний компонент у копінг-поведінці. Результати кореляційного аналізу підтвердили припущення, що між цими змінними існують стійкі, достовірні взаємозв'язки. Виняток становили змінні оптимізм/песимізм та емоційна чуйність, які на достовірному рівні значущості не корелюють як між собою, так і з іншими емоційними властивостями особистості. Цей факт ставить під сумнів існування інтегральної властивості особистості “емоційний ресурс”, яка об'єднує всі запропоновані змінні, тому для з'ясування внутрішньої структури даних було використано процедури факторного аналізу.

Експлораторний факторний аналіз дозволив виділити два значущих фактори, що пояснюють 64,7 % сумарної дисперсії. Перший фактор включив п'ять показників (інформативність – 47,0 %). Зі значущим навантаженням у її складі домінують показники емоційних властивостей “емоційна стійкість/нестійкість” (0,93), “глибина переживання емоцій” (0,87), “експресивність” (0,79), “емоційна збудженість” (0,77) та “емоційна лабільність/ригідність” (0,57). Цей фактор можна назвати “емоційна реактивність”, оскільки до його складу входять динамічні характеристики емоційного реагування. Другий фактор (інформативність – 17,7 %) включив в себе дві змінні “оптимізм/песимізм” (0,79) та “емоційна чуйність” (емпатія) (0,69). Він може бути інтерпретований, як “емоційно-особистісні особливості”.

З метою з'ясування, чи виявлені фактори входять до одного блоку емоційного ресурсу рятувальника, використано конфірматорний факторний аналіз. Результати дозволяють констатувати, що теоретична модель “емоційного ресурсу” рятувальника, яка об'єднує всі емоційні властивості особистості, відповідає експериментальним дослідженням ($CMIN/DF = 1,75$, $RMSEA = 0,05$, $CFI = 0,95$).

Для вирішення завдання класифікації досліджуваних за рівнем вираженості емоційного ресурсу з подальшим порівнянням за критерієм захисно-копінгової поведінки (див. табл. 2) застосовано ієрархічний кластерний аналіз. Виділено три групи рятувальників.

Представники першого кластеру характеризуються низькими показниками емоційної збудженості і глибини переживання емоцій, емоційною стійкістю, емоційною лабільністю, оптимізмом, середньою емпатійністю та низькою експресивністю. Цю групу рятувальників можна віднести до категорії з відносно високим показником емоційного ресурсу.

Кластер під номером два характеризується рятувальниками з середніми показниками емоційної збудженості, глибини переживання емоцій, емоційної стійкості/нестійкості, середньою емоційною лабільністю, песимізмом, низькою емпатією і вищесередньою експресивністю. Це група з відносно середнім показником емоційного ресурсу.

Рятувальники, які утворили третій кластер, характеризуються високими показниками емоційної збудженості і глибини переживання емоцій, емоційною нестійкістю, емоційною ригідністю, середнім показником оптимізму/песимізму, високою емпатійністю й експресивністю. Зазначена група досліджуваних має низький емоційний ресурс.

Таблиця 2

Результати порівняння груп рятувальників із різним рівнем емоційного ресурсу за показниками захисно-копінгової поведінки

Копінг-стратегії та механізми психологічного захисту	Емоційний ресурс			t (1, 2)	t (1, 3)	t (2, 3)
	Високий	Середній	Низький			
Конфронтаційний копінг	8,75	9,31	10,73	-0,49	-1,90	-1,38
Дистанціювання	9,00	9,00	10,09	0,00	-1,41	-1,00
Самоконтроль	14,36	12,92	10,13	1,57	2,34*	1,72
Пошук соціальної підтримки	10,63	10,38	11,36	0,19	-0,77	-0,89
Прийняття відповідальності	6,88	7,38	7,55	-0,55	-0,70	-0,18
Уникнення	8,63	9,08	12,55	-0,45	-3,65***	-3,36***
Планування вирішення проблеми	13,75	13,85	14,36	-0,07	-0,42	-0,54
Позитивна переоцінка	14,25	13,15	15,18	0,89	-0,91	-1,75
Заперечення	8,25	8,31	9,09	-0,06	-0,98	-0,84
Витіснення	3,38	3,08	3,00	0,46	0,41	0,11
Регресія	3,50	2,38	4,27	1,11	-0,68	-3,37***
Компенсація	4,25	4,31	5,82	-0,09	-2,78**	-2,72**
Проекція	7,12	9,31	8,82	-2,65**	-1,56	0,53
Заміщення	1,88	1,46	4,00	0,82	-2,88**	-3,84***
Інтелектуалізація	7,38	6,31	7,00	1,55	0,44	-0,97
Реактивне утворення	2,00	3,31	3,27	-1,90	-1,99	0,07

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Попарний порівняльний аналіз виділених груп дозволив встановити, що рівень емоційного ресурсу впливає на частоту використання копінг-стратегій “уникнення” й “самоконтроль”, які входять до блоку емоційно-орієнтованих.

Високий показник сприяє застосуванню “самоконтролю”, а низький – “уникнення”. Були виявлені і достовірні відмінності в частоті використання механізмів психологічного захисту “регресія”, “компенсація”, “проекція” та “заміщення” залежно від рівня емоційного ресурсу. Доведено, що розвинений емоційний ресурс захищає особистість від частого застосування цих захистів.

Високий рівень емоційного інтелекту спричиняє звернення до емоційно-спрямованих копінг-стратегій, пов’язаних з запереченням проблем, дистанціюванням від них та застосуванням агресивних зусиль. Крім того, емоційний інтелект в стресових умовах захищає рятувальника від частого застосування неусвідомлених самозахисних тенденцій, що проявляються в механізмах психологічного захисту. При цьому не виявлено взаємозв’язку шкал емоційного інтелекту з проблемно-орієнтованими копінг-стратегіями.

Наступним етапом дослідження стало вивчення взаємозв’язку професійної успішності з захисно-копінговою поведінкою. Через об’єктивні труднощі кількісної оцінки професійної успішності для рятувальника пропонується використовувати суб’єктивні критерії, які можуть бути як зовнішніми – результативність діяльності (оцінка “експертів”), так і внутрішніми – задоволеність діяльністю (власна оцінка своєї успішності).

У результаті кореляційного аналізу встановлено, що:

- професійна успішність рятувальника взаємопов’язана з використанням конкретних практичних кроків у бік розв’язання проблеми і прийняттям відповідальності за їх результат;
- застосування копінг-стратегії “уникнення” не сприяє повноцінній професійній успішності, у людини не виникає суб’єктивного відчуття задоволеності і комфорту від діяльності;
- стратегія поведінки “позитивна переоцінка” неконструктивна в тому значенні, що не призводить до усунення проблеми, але в той же час вона адаптивна, оскільки полегшує психологічний стан особистості.

Що стосується захистів, то часте використання механізмів психологічного захисту “витіснення”, “регресія”, “заміщення” призводить до зниження успішності професійної діяльності. Виняток становить механізм “інтелектуалізація”, який позитивно корелює з результативністю діяльності та “заперечення”, що взаємопов’язаний з відчуттям задоволення від неї.

В подальшому досліджувалися зв’язки в системі “інтелектуально-емоційний ресурс” – “захисно-копінгова поведінка” – “професійна успішність”. У психологічній літературі описані три можливі моделі взаємозв’язків: адитивна (прямого впливу), інтеракційна (буферна), медіаторна (опосередкована). З метою визначення, яка з них відповідає експериментальним даним, використано структурне моделювання.

Як з’ясувалось, у цій тріаді захисно-копінгова поведінка виконує медіаторну роль, через яку інтелектуально-емоційний ресурс забезпечує професійну успішність рятувальника (див. рис. 1).

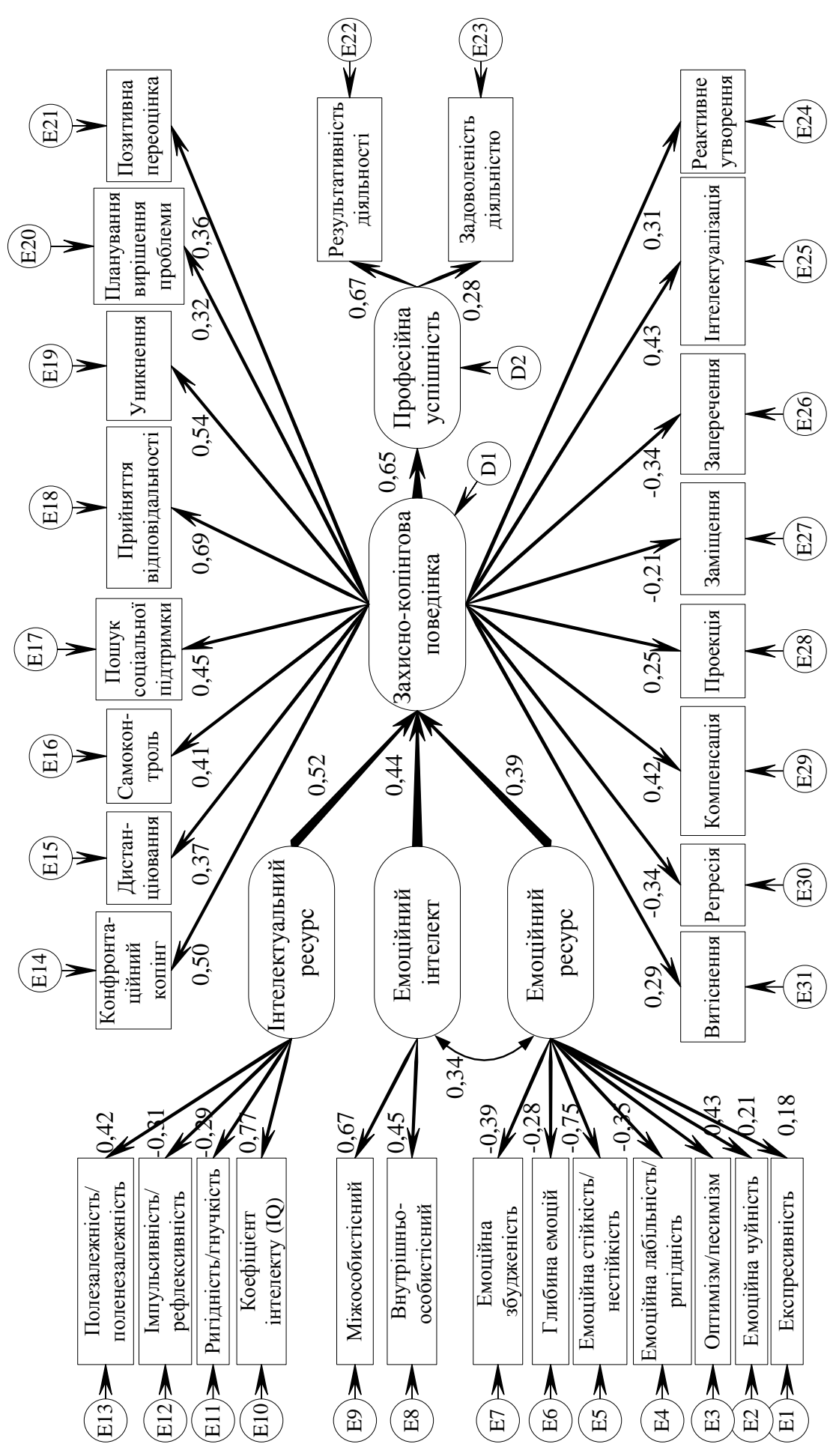

Рис. 1. Структурна модель взаємозв'язків інтелектуально-емоційного ресурсу, захисно-копінгової поведінки та професійної успішності рятувальника

Медіаторна модель продемонструвала найкращі показники, усі індекси підгонки відповідають визначеним нормам ($CMIN/DF = 1,95$, $RMSEA = 0,049$, $CFI = 0,92$).

Згідно з стандартними регресійними коефіцієнтами латентна змінна “інтелектуальний ресурс” є причиною більше половини варіативності “захисно-копінгової поведінки” (0,52), “емоційний ресурс” – більше третини (0,39), а “емоційний інтелект” – менше половини (0,44). “Захисно-копінгова поведінка”, в свою чергу, визначає варіативність “професійної успішності” рятувальників на 0,65.

Згідно з структурною моделлю встановлено, що близько 1/3 (0,34) варіативності професійної успішності рятувальників визначає інтелектуальний ресурс через медіаторну функцію захисно-копінгової поведінки. Емоційний ресурс визначає на 0,28, і на чверть (0,25) емоційний інтелект.

Латентні перемінні “інтелектуальний ресурс”, “емоційний ресурс” та “емоційний інтелект” разом пояснюють 2/3 дисперсії захисно-копінгової поведінки рятувальника ($R^2 = 0,63$).

Таким чином, одержані результати дозволили констатувати, що рівень сформованості інтелектуально-емоційного ресурсу впливає на мобільність і варіативність стрес-долаючої поведінки, роблячи її більш адаптивною. Ефективна захисно-копінгова поведінка рятувальника передбачає здатність використовувати всі стилі копінгу з урахуванням, в першу чергу, продуктивної складової й мінімум механізмів психологічного захисту, орієнтуючись на вимоги ситуації. Ключовими ресурсами копінг-поведінки виступають складові інтелектуально-емоційного компонента особистості.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове розв’язання наукового завдання щодо визначення індивідуально-психологічних чинників копінг-поведінки працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України, які впливають на успішність їх професійної діяльності. На цій основі розроблено структурну модель, яка надає можливість прогнозувати даний результативний показник через інтелектуально-емоційний ресурс, використовуючи медіаторну функцію захисно-копінгової поведінки.

1. Когнітивні стилі й інтелектуальні здібності – це різні за своїми проявами, але єдині за своїми глибинними психологічними основами форми інтелектуальної діяльності, показники яких об’єднує конструкт “інтелектуальний ресурс” рятувальника. “Емоційний ресурс” – це сукупність характеристик емоційного реагування особистості на стресову ситуацію. Їх взаємодія разом з емоційним інтелектом утворює інтелектуально-емоційний компонент копінг-поведінки, що забезпечує як детальну – аналітичну, так і швидку – глобальну переробку інформації, яка дозволяє адекватно реагувати на дію стресу залежно від вимог ситуації та успішно долати труднощі.

2. Закономірності структурної організації копінг-стратегій і механізмів психологічного захисту рятувальника залежать від рівня вираженості психометричного інтелекту. При цьому зростання інтелектуальної продуктивності призводить саме до якісно різного переструктурування сукупності поведінкових реакцій на стрес, а не лише до їх кількісних змін.

При середньому рівні психометричного інтелекту спостерігається найбільш гнучка форма захисної поведінки. Розвиненому інтелекту відповідає більша варіативність у використанні копінг-стратегій, що проявляється в більш адаптивних формах копінг-поведінки.

3. Когнітивні стилі рятувальника взаємопов'язані з широким спектром копінг-стратегій: полenezалежність/полезалежність – з проблемно-орієнтованим копінг, імпульсивність/рефлексивність – з емоційно-орієнтованим, а ригідність/гнучкість пізнавального контролю – з емоційно- й соціально-орієнтованим. Крім того, імпульсивність/рефлексивність корелює з примітивними механізмами психологічного захисту, а полenezалежність/полезалежність і ригідність/гнучкість пізнавального контролю – з більш зрілими.

4. Усі емоційні властивості особистості корелюють на достовірному рівні значущості з широким комплексом поведінкових реакцій на стрес. Проблемно-орієнтований копінг взаємопов'язаний з оптимізмом і емоційною стійкістю. Соціально-орієнтоване реагування на дію стресу – з емоційною лабільністю та оптимізмом. Емоційно-спрямовані копінг-стратегії пов'язані з усіма емоційними властивостями. Не виявлено взаємозв'язків характеристик емоційної сфери рятувальника з механізмами психологічного захисту “заперечення”, “витіснення”, “інтелектуалізація” та копінг-стратегією “прийняття відповідальності”.

5. “Інтелектуальний ресурс”, “емоційний ресурс” та “емоційний інтелект” рятувальника, як компоненти інтелектуально-емоційного ресурсу, разом пояснюють дві третини дисперсії захисно-копінгової поведінки. При цьому рятувальник з високими показниками інтелектуального ресурсу схильний вибирати в стресовій професійній ситуації, перш за все, емоційні й соціальні копінг-стратегії, менше орієнтуючись на проблемно-орієнтовані. Розвинений емоційний ресурс захищає його від частого застосування механізмів психологічного захисту та впливає на вибір копінг-стратегій, що входять до блоку емоційно-орієнтованих. Зі збільшенням рівня емоційного інтелекту знижується вірогідність застосування емоційно-спрямованих копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту. Крім того, більшої ваги при детермінації поведінки в стресових ситуаціях набирає внутрішньоособистісний його різновид на відміну від міжособистісного.

6. Копінг-стратегії й механізми психологічного захисту виступають своєрідними медіаторами, через які інтелектуально-емоційний ресурс забезпечує успішність професійної діяльності рятувальника. Високий рівень успішності відзначається у працівників, для яких характерне активне

використання у стресових ситуаціях проблемно-орієнтованих копінг-стратегій і мінімум механізмів психологічного захисту.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів заявленої проблеми. **Потребують подальшого вивчення** особливості використання копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту фахівцями різних спеціальностей у межах Міністерства надзвичайних ситуацій України залежно від інтелектуально-емоційного компонента особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. **Боснюк, В. Ф.** Зв'язок механізмів психологічного захисту з копінг-стратегіями у рятувальників / В. Ф. Боснюк // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – сер. психологія. – Харків : ХНПУ, 2011. – Вип. 41. – С. 33–42.
2. **Боснюк, В. Ф.** Інтелект як предиктор професійної успішності / В. Ф. Боснюк // Вісник Національного університету оборони України : [збірник наукових праць]. – К. : НУОУ, 2012. – Вип. 1. (26). – С. 145–150.
3. **Боснюк, В. Ф.** Інтелект як ресурс поведінки рятувальника в оволодінні собою / В. Ф. Боснюк // Проблеми екстремальної та кризової психології : [збірник наукових праць]. – Харків : НУЦЗУ, 2010. – Вип. 7. – С. 55–63.
4. **Боснюк, В. Ф.** Особливості організації захисно-копінгової поведінки в залежності від психометричного інтелекту / В. Ф. Боснюк // Проблеми екстремальної та кризової психології : [збірник наукових праць]. – Харків : НУЦЗУ, 2011. – Вип. 10. – С. 3–9.
5. **Боснюк, В. Ф.** Продуктивні характеристики інтелекту та когнітивні стилі як інтелектуальний ресурс рятувальника / В. Ф. Боснюк // Проблеми екстремальної та кризової психології : [збірник наукових праць]. – Харків : НУЦЗУ, 2011. – Вип. 9. – С. 44–52.
6. **Боснюк, В. Ф.** Взаємозв'язок копінг-стратегій з психологічним благополуччям особистості / В. Ф. Боснюк // “Вектори психології – 2010” : матеріали міжнародної молодіжної науково-практичної конференції (Харків, 12-13 квітня 2010 року). – Харків : ООО “Ріф”, 2010. – С. 137–139.
7. **Боснюк, В. Ф.** Відмінності в використанні захисно-копінгової поведінки залежно від когнітивного стилю полезалежність/полenezалежність / В. Ф. Боснюк // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : IV Всеукраїнська науково-практична конференція (Хмельницький, 18 листопада 2011 року). – Хмельницький : НАДПСУ, 2011. – С. 198–199.
8. **Боснюк, В. Ф.** Зв'язок професійної успішності рятувальників з копінг-стратегіями / В. Ф. Боснюк // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : IV науково-практична конференція (Харків, 22 лютого 2012 року). – Харків : АВВМВСУ, 2012. – С. 80–81.

9. **Боснюк, В. Ф.** Когнітивний стиль імпульсивність/рефлексивність як чинник захисно-копінгової поведінки рятувальників / В. Ф. Боснюк // Теорія та практика ліквідації надзвичайних ситуацій : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Черкаси, 9-10 грудня 2011 року). – Черкаси : Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, 2011. – С. 260–262.

10. **Боснюк, В. Ф.** Порівняльний аналіз захисно-копінгової поведінки рятувальників з різним рівнем інтелектуального ресурсу / В. Ф. Боснюк // Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях : матеріали Третьої Всеармійської науково-практичної конференції (Київ, 26 травня 2011 року). – К. : НУОУ, 2011. – С. 36–38.

11. **Боснюк, В. Ф.** Психометричний інтелект як чинник адаптації через захисно-копінгову поведінку / В. Ф. Боснюк // Психолого-педагогічні проблеми в освітньому процесі : збірник наукових статей матеріалів I Міжвузівської науково-практичної конференції (Харків, 7-8 жовтня 2011 року). – Х. : ХНПУ ; ХОГОКЗ, 2011. – С. 24–30.

12. **Боснюк, В. Ф.** Роль емоційного переживання екстремальних ситуацій в виборі копінг-поведінки рятувальником / В. Ф. Боснюк // “Вектори психології – 2012” : матеріали Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції (Харків, 23 квітня 2012 року). – Харків : Оперативна поліграфія, 2012. – С. 114–116.

13. **Боснюк, В. Ф.** Стильові властивості інтелекту як чинники поведінки опанування / В. О. Олефір, В. Ф. Боснюк // Психологія у суспільстві, що трансформується : матеріали VI Харківських Міжнародних психологічних читань, присвячених пам'яті О. М. Лактіонова (Харків, 16 квітня 2010 року). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 361–366.

АНОТАЦІЇ

Боснюк В. Ф. Інтелектуально-емоційний компонент у структурі копінг-поведінки рятувальника. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – “Психологія діяльності в особливих умовах”. – Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2012.

В роботі проаналізовано ступінь розробленості ресурсного підходу до регуляції стресу, роль копінг-поведінки в професійній діяльності рятувальника, сучасні погляди науковців на проблему дослідження впливу емоційно-інтелектуального компоненту особистості на вибір копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту.

Здійснено теоретичний аналіз та емпіричне обґрунтування складових конструктів “інтелектуального ресурсу”, “емоційного ресурсу”, “захисно-копінгової поведінки” та визначено особливості їх взаємодії.

Встановлено залежність професійної успішності рятувальника від використання копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту.

Теоретичний аналіз та емпіричне дослідження дозволили розробити структурну модель, яка дозволяє прогнозувати успішність професійної діяльності рятувальника на основі показників інтелектуально-емоційного ресурсу через особливості захисно-копінгової поведінки.

Ключові слова: рятувальник, копінг-поведінка, інтелектуальний ресурс, емоційний ресурс, професійна успішність.

Боснюк В. Ф. Интеллектуально-эмоциональный компонент в структуре совладающего поведения спасателя. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 – “Психология деятельности в особых условиях”. – Национальный университет гражданской защиты Украины. – Харьков, 2012.

В работе проанализирована степень разработанности ресурсного подхода к регуляции стресса, роль совладающего поведения в профессиональной деятельности спасателя, современные взгляды научных работников на проблему исследования влияния эмоционально-интеллектуального компонента личности на выбор копинг-стратегий и механизмов психологической защиты. Показано, что результатом развития представлений о природе когнитивных и аффективных процессов, особенности их взаимодействия, стало открытие феномена эмоционального интеллекта.

Осуществлен теоретический анализ и эмпирическое обоснование составляющих конструктов “интеллектуального ресурса” (рассматривается, как интегративное образование продуктивных и стилевых характеристик интеллекта), “эмоционального ресурса” (представлено, как комплекс эмоциональных свойств личности), “защитно-совладающего поведения” (набор копинг-стратегий и механизмов психологической защиты).

Установлено, что “интеллектуальный ресурс”, “эмоциональный ресурс” и “эмоциональный интеллект” спасателя, как компоненты интеллектуально-эмоционального ресурса вместе объясняют две трети дисперсии защитно-совладающего поведения. Спасатель с высокими показателями интеллектуального ресурса склонен выбирать в стрессовой профессиональной ситуации, прежде всего эмоциональные и социальные копинг-стратегии, меньше прибегая к проблемно-ориентированным. Высокий эмоциональный ресурс защищает его от частого применения механизмов психологической защиты и влияет на выбор копинг-стратегий, которые входят в блок эмоционально-ориентированных. С увеличением уровня эмоционального интеллекта снижается вероятность применения эмоционально-направленных копинг-стратегий и механизмов психологической защиты.

Доказано, что успешность профессиональной деятельности спасателя положительно коррелирует с конструктивными копинг-стратегиями и негативно с механизмами психологической защиты.

Теоретический анализ психологической литературы и эмпирическое исследование позволили разработать структурную модель, которая позволяет прогнозировать успешность профессиональной деятельности спасателя на основе показателей интеллектуально-эмоционального ресурса через особенности защитно-совладающего поведения.

Полученные результаты доказывают, что уровень сформированности интеллектуально-эмоционального ресурса влияет на мобильность и вариативность совладающего поведения, делая его более адаптивным. Эффективное защитно-совладающее поведение спасателя предусматривает способность к использованию всех стилей копинга с учетом, в первую очередь, продуктивной составляющей и минимума механизмов психологической защиты, ориентируясь на требования ситуации. Ключевыми ресурсами копинг-поведения выступают составляющие интеллектуально-эмоционального компонента личности.

Ключевые слова: спасатель, совладающее поведение, интеллектуальный ресурс, эмоциональный ресурс, профессиональная успешность.

Bosnyuk V. F. Intellectual-emotional component in the structure of a rescuer's coping-behavior. – Manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of the candidate of psychological sciences in speciality 19.00.09 – Psychology of activity in special conditions. – National University of civil defense of Ukraine. – Kharkiv, 2012.

The level of resource approach development for stress regulation, the role of coping-behavior in the professional activity of a rescuer, modern scientific views on the problem of studying the influence of emotional and intellectual components of the individual to choose coping-strategies and psychological defense mechanisms are analyzed in the research.

The theoretical analysis and empirical substantiation of support construct components “intellectual resources”, “emotional resources”, “protective-coping behavior” and peculiarities of their interaction are carried out.

The dependence of rescuer's professional success on the use of coping-strategies and psychological defense mechanisms are established.

Theoretical analysis and empirical study allowed us to develop a structural model that can predict the success of professional activity of a rescuer based on indicators of intellectual and emotional resources through features of protective-coping behavior.

Keywords: rescuer, coping-behavior, intellectual resources, emotional resources, professional success.

Підписано до друку 07.09.12. Формат 60x84/16.
Папір 80 г/м². Друк ризограф. Ум.друк. арк. 1,0.
Тираж 100 прим. Вид. № 154/12. Зам.№ 593/12.

Відділення редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94